ТЕРМІНОЛОГІЗАЦІЯ ТА ДЕТЕРМІНОЛОГІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕРМІНІВ

Ірина Ментинська

(Україна)

Мета нашої статті – описати явище термінологізації та детермінологізації комп'ютерних термінів, дослідити особливості функціювання в галузевій терміносистемі. Актуальність полягає у цілісному вивченні явищ термінологізації та детермінологізації, що допоможе визначити словотвірні можливості термінологізмів і детермінологізмів у новій для них терміносистемі.

Ключові слова: термінологія, термінологізація, детермінологізація, загальновживана лексика

TERMINOLOGISATION AND DETERMINOLOGISATION OF UKRAINIAN COMPUTER TERMS

Iryna Mentyns'ka

The purpose of our article is to describe the phenomenon of terminologisation and determinologisation of computer terms, to study the features of their functioning in the branch terminological system. The relevance is the holistic study of the phenomena of terminologisation and determinologisation, which will help determine the word-building possibilities of terminologisms and determinologisms in a new terminological system.

Key words: terminology, terminologisation, determinologisation, common vocabulary.

На сучасному етапі семантичні інновації української термінології є досить актуальними. Свідченням цього є особливе зацікавлення явищами *термінологізації*, *детермінологізації* та *ретермінологізації* (про ретермінологізцію див. Ментинська 2019, 273–279) лексичних одиниць у різні періоди розвитку мови. Чимало українських та зарубіжних дослідників (Соколовська 1990, 32–37; Мазурик 2002, 1017; Наконечна 2018, 11–37; Лакофф Дж.1990, 387–415 та ін.) вже визначили статус цих явищ у системі загальнолітературної мови, розробили методику опису та проаналізували основні тенденції їх опрацювання. Семантичну еволюцію лексем досліджували В. Даниленко, Л. Кудрявцева, О. Муромцева, на сьогодні процеси семантичної деривації української мови вивчають такі вчені, як О. Тараненко, Т. Бевз, Л. Васковець, О. Кримець, Т. Петрова та ін.

Мета нашої статті – описати явища термінологізації та детермінологізації в українській комп'ютерній терміносистемі.

Актуальність дослідження полягає у цілісному вивченні явищ термінологізації та детермінологізації, що допоможе визначити словотвірні можливості термінологізмів та детермінологізмів у період активних лексичних міграцій та семантичних модифікацій в технократичному суспільстві.

Термінологізація загальновживаної лексики як джерело поповнення української комп'ютерної термінології. Л. Томіленко зазначає, що "перевагою термінів, утворених таким способом, є їхня стислість, влучність, дохідливість, саме ті риси, яких нерідко не вистачає довгим, незграбним «книжним» термінам" (Томіленко 2015, 123). Як засвідчує матеріал дослідження комп'ютерної термінолексики, семантичний спосіб словотворення задовольняє нагальну потребу найменувати нововинайдені галузеві поняття та складні запозичення, ці лексеми часто докорінно не змінюють свого значення, але набувають здатності передавати чітко визначений зміст.

Відомо, що термінологізація та детермінологізація – протилежні процеси за своєю суттю, бо творення термінів у процесі стилістичної трансформації звужує початкове значення слова, додаючи семи термінного характеру, а детермінологізації притаманне спрощення й розширення початкового значення. У процесі детермінологізації втрачається системність, однозначність (що є однією зі стрижневих вимог до терміна), нове слово з терміним значенням вимагає не визначення, а пояснення. Схожість процесів термінологізації та детермінологізації полягає в тому, що загальновживане слово, як і термін, метафоризується і займає свою нішу чи то в тлумачному, чи то термінологічному словнику.

Г. Наконечна стверджує, що продуктивність процесу термінологізації загальновживаної лексики останнім часом знизилася (головними способами вторинної номінації є метафоризація та метонімізація), однак детермінологізація як мовно-суспільне явище набуває значного поширення у зв'язку зі зростанням загального рівня освіченості людей, стрімким поповненням терміносистем новими одиницями, що пов'язано із сучасними можливостями комунікації, інтелектуалізації суспільства (Наконечна 2018, 31). У комп'ютерній галузі спостерігаємо, що процес термінологізації виявляється активніше, ніж процес детермінологізації: очевидно, зі стрімким розвитком комп'ютерних технологій виникає велика кількість чужомовних неологізмів, а також термінів, які творяться на основі семантичного термінотворення. Погоджуємося з думкою багатьох фахівців (Томіленко 2015, 124, Наконечна 2018, 12, Петрова 2017, 78), що *термінологізація* – це перехід слова із загальновживаної лексики до певної терміносистеми. Варто зауважити, що в галузевих терміносистемах виокремлюють різні шляхи та способи термінологізування, але суть зводиться до такого: функції термінів починають виконувати слова, які раніше не були термінами, звужується або розширюється семантика й змінюється обсяг понять.

У комп'ютерній терміносистемі загальновживані слова набувають термінологічного значення шляхом:

1) називання за схожістю зовнішніх ознак: *килимок, стовпчик, стрічка, помилка, заставка, прогалина, доріжка, рядок, накопичувач, ланка*;

2) називання за схожістю функцій: *активізувати, адмініструвати, вирівняти, скасувати очистити, блокувати, завантажити, дозволяти, шукати, захищати, пересувати*;

3) називання за суміжністю понять: *друк, копіювання, посилання, програмування, заповнення, пошук*; *захист (інформації), пам'ять (оперативна), поля (сторінок), джерело (повідомлень), простір (віртуальний)*.

До прикладу:

Стрічка – спеціально виготовлена вузька смужка якої-небудь тканини, що використовують як прикрасу для оздоблення (СЛУ 2012, 1114).

Стрічка – носій інформації для магнітного запису, виготовлений з тонкого пластичного матеріалу (ТСІ, 2010, 551).

Джерело – потік води, що утворюється внаслідок виходу підземних вод на поверхню землі (СЛУ 2012, 224).

Джерело – паперовий, електронний або магнітний носій інформації, зміст якого використовують для фіксації та отримання інформації (ТСІ, 2010, 551).

Як бачимо із наведеної класифікації, у комп'ютерній термінолексиці поширеним є утворення нових термінів шляхом зміни семантики загальновживаного слова на основі метафоричних переносів (схожості ознак та і функціональних характеристик), а також продуктивною є метонімійна термінологізація на основі суміжності понять перенесення назви з процесу на предмет, перенесення назви з процесу на результат. Отож, загальновживане слово, переходячи до комп'ютерної терміносистеми, метафоричності не втрачає, стає допоміжною ланкою дефініції, на думку Г. Наконечної, "деколи й основним елементом її розуміння" (Наконечна 2018, 31).

Поширеним способом творення комп'ютерних термінів є також спеціалізація – уточнення значення загальновживаного слова, довантаження його термінним значенням відповідно до конкретної галузевої терміносистеми. Важливою рисою спеціалізації є відсутність метафорично-метонімічних відношень, наприклад:

КАТАЛО́Г – список, перелік яких-небудь однорідних предметів (книжок, рукописів, картин тощо), складений у певному порядку; (СЛУ 2012, 425);

КАТАЛО́Г – (в комп'ютерній термінології) (*англ. directory*), чи те́ка (*англ. folder*) – це елемент файлової системи, що може містити перелік, групу файлів, а також інші каталоги; допомагає впорядковувати файли шляхом їх групування за певними ознаками (ТСІ 2010, 363).

Семантична структура слова *каталог* зі значенням *'список, перелік яких-небудь однорідних предметів'* звузилась і диференціювалася завдяки семемі *'елемент файлової системи',* архісема *'перелік'* зберігається, але конкретизується *'яких-небудь однорідних предметів'* →*'групу файлів',* семема '*складений у певному порядку*' розширюється семою із широкою семантикою '*допомагає впорядковувати файли шляхом їх групування*', додається нова сема, що вказує на відтінок '*за певними ознаками'*.

МЕНЮ – набір страв для сніданку, обіду, вечері, а також листок з переліком страв і напоїв (у ресторані, кафе) (СЛУ 2012, 537);
МЕНЮ – (в комп'ютерній термінології) зображення на відеоекрані списку команд, їх параметрів та інших можливостей (*опцій*) для вибору наступної дії системи (ТСІ 2010, 411).

Слово *меню* '*набір страв для сніданку, обіду, вечері*' та *'листок з переліком страв і напоїв (ресторані, кафе)'* розширило свою семантику завдяки уточненому значенню '*зображення на відеоекрані списку команд*'. Архісема 'набір страв, перелік страв' модифікується на '*зображення списку команд*; нова уточнена семема відрізняється диференційною семою: 'страви, напої' → 'команд, їх праметрів та інших можливостей', конкретизована семема, що вказує на мету '*для сніданку, обіду, вечері*' стає абстрактнішою, розширеною '*для вибору наступної дії системи'*.

ВИРІВНЮВАТИ – робити рівним, розміщувати по прямій лінії (СЛУ 2012, 118);
ВИРІВНЮВАТИ – (в комп'ютерній термінології) рівняти згідно із заданими параметрами, такими, як поле сторінки або край аркуша паперу. (КАУТСКТ, 2012, 44).

У лексемі *вирівнювати* від семеми '*робити рівним*' шляхом збереження архісеми '*рівняти'* та приєднанням нової диференційної семи '*із заданими параметрами*', що вказують на призначення опції, утворюється нове значення слова, що переводить його до складу комп'ютерної термінології, семема '*розміщувати по прямій лінії*' змінюється і уточнюється '*як поле сторінки або край аркуша папе*ру'.

НАКОПИЧУВАТИ – поступово збирати, накопляти в якій-небудь кількості (СУМ 1974, Т.5,108);
НАКОПИЧУВАЧ (англ. hard (magnetic) disk drive), у комп'ютерному сленгу *вінчестер* (від англ. winchester) – пристрій, носій зберігання інформації, в якому є магнітні диски, об'єднані в пакет. Від первинного значення лексеми накопичувати утворюється *накопичувач* 'той або те, що накопичує що-небудь'. Відбувається функціональне переосмислення 'особа' → 'пристрій' під час творення термінологічного значення лексеми *накопичувач* 'той, хто накопичує' → 'пристрій або носій, призначений для зберігання'. Змінюється архісема 'той, хто', 'те, що' → 'пристрій або носій'. Конкретизуються диференційні ознаки на основі заміни семи, вираженої неозначеним займенником 'що-небудь', на сему з вужчим значенням – 'інформації'.

КОРИСТУВАЧ – особа, у якої в користуванні є яке-небудь майно, земля (СУМ 1973, 290);
КОРИСТУВАЧ – той, хто користується комп'ютерними програмами, технікою (ТСІ 2010, 394). Архісема 'особа' змінюється на 'той, хто', сема 'яке-небудь майно' диференціюється, 'уточнюється комп'ютерними програмами, технікою'.

ІКОНКА – невеличке живописне, мозаїчне, рельєфне зображення, образ, подоба Бога або святого, що використовують для релігійного поклоніння;

ІКОНКА [значок] – маленький графічний образ, зображення на екрані, яким може маніпулювати користувач. Зберігається архісема ‘образ, зображення’, а також сема, що вказує на розмір ‘маленький’/ ‘невеличке’, семема ‘подоба Бога або святого’ диференціюється на ‘зображення на екрані’, семема, що вказує на призначення ‘використовують для релігійного поклоніння’ змінюється і звужується ‘яким може маніпулювати користувач’.

Отож, як бачимо, загальновживане слово стає комп’ютерним терміном, звужуючи значення вихідної семеми, лексико-семантична деривація відбувається способом додавання до вихідного змісту нових семантичних компонентів, які звужують, конкретизують семантику мовної одиниці, перетворюючи її на термінологізм (Г .Наконечна, “*термінологізм – загальновживане слово, що стало одиницею певної терміносистеми, отримало дефініцію, тобто термінологізувалося”*). За дослідженням Л. Томіленко, у “Словнику української мови у 20-ти томах” зафіксовано близько сотні нових термінів, що утворилися на основі термінологізації. (Томіленко 2015, 123). Найактивніше поповнення новими одиницями спостерігаємо саме в комп’ютерній та ще декількох інших галузях.

Детермінологізація комп’ютерної термінології як джерело поповнення загальновживаної лексики. Підтримуємо думку Г. Наконечної, що *детермінологізація* - це втрата терміном своїх дефінітивних і системних характеристик і перехід до загальновживаної лексики (Наконечна 2018, 37). В українському термінознавстві існує чимало досліджень, присвячених аналізу детермінологізованих одиниць окремих галузевих терміносистем (Петрова 2017, 88; Кримець 2015, 26–27; Городиловська 2011, 64–68; Романова 2011, 47–50 та ін.). Ці дослідники вважають, що зумовлюють процеси детермінологізації інтенсивний розвиток інформаційних технологій, потреби спілкування, а також зростання рівня освіченості суспільства, відтак спеціальні найменування побутують у повсякденному мовленні нефахівців у прямому, дещо спрощеному значенні, або ж відбувається перенесення значення терміна на нову загальновживану одиницю.

Л. Васковець, досліджуючи процеси детермінологізації у казначейській справі, виокремлює такі етапи цього семантичного явища: 1) термін частково втрачає свій термінологічний характер, однак позначуване поняття залишається тим самим, з’являтися додаткові відтінки значення, 2) оформлення терміна як слова загальнолітературної мови і його фіксацію в словниках, спеціальне, наукове значення терміна зведено до мінімуму. (Васковець 2013, 87–90).

О. Кримець, вивчаючи взаємовплив мовної та національної наукової картин світу, що виявляється в таких процесах, як термінологізація та детермінологізація, описує детермінологізацію “в широкому значенні, тобто термін і похідні загальновживані слова позначають одні й ті самі реалії, відмінність полягає лише в царині вживання”, і називає її функційною; у вузькому значенні йдеться про детермінологізацію семантичну, тобто творення нового загальновживаного значення через переосмислення значення терміна (Кримець 2015, 36–40).

На нашу думку, першим кроком детермінологізації вважаємо вживання терміна в прямому значенні, але поза межами його термінологічного поля. Як слушно зазначає Г. Наконечна, "відсутність термінологічного поля позначається на деяких ознаках терміна", насамперед він набуває певної емоційності. Так, наприклад, термін *монітóр* (пристрій, призначений для спостереження і запису певних дій у системі опрацювання даних з метою їх подальшого аналізу) у тексті Л. Костенко "Записки…" "Навіть поставила кактус біля *монітора*, бо він буцімто вбирає шкідливі промені" (Костенко 2008, 140), не втрачає внутрішньої форми, зберігаючи опорну сему, але внаслідок сусідства загальновживаних лексем набуває певної емоційності, відбувається функційна детермінологізація. Однак у тексті *"На моніторі свідомості хочу малювати щось красиве і добре"* (Костенко 2010, 56) *лексема* набуває переносного значення, фактично нове значення утворилося на основі перенесення назви за подібністю, отож, маємо метафоричну вторинну номінацію, як і у випадку термінологізації.

Також спостерігаємо функційну детермінологізацію у випадку: *Малий вже сидить у чатах, кнюпає на клаві як заправський юзер, а часом трапиться якийсь ґлюк, звертається до нього, а не до мене (розм.).*

ЮЗЕР – (англ. user – користувач) *розм.* користувач комп'ютера, що не є професійним програмістом. Словники (ІТС, СЛУ 2012, 1308) подають слово *юзер* з позначкою *розм.* у значенні *користувач, клієнт, споживач* будь-чого. (*Інструкції для юзерів-початківців).*

На основі метафоричного перенесення набуває нового, загальномовного значення іменник *файл* (з англ. *"file"*) як термін інформатики – це впорядкована сукупність даних, яку зберігають на диску, що займає іменовану область зовнішньої пам'яті. (цікаво: слово *файл* вперше було публічно використане в контексті зберігання даних у лютому 1950-го в рекламі Radio Corporation of America, а вже 1952 слово *файл* використовували у значенні 'інформація, що зберігалась на перфокартах). Дослівно в англійській мові одне із значень іменника *файл* є *"папка, картотека, справа"*, отож, внаслідок метафоричного перенесення (за подібністю функцій) утворилося нове значення терміна комп'ютерної галузі. Саме цей термін запозичено в сучасну українську термінолексику. Згодом термін *файл* перестає бути атрибутом фахової комунікації, виходить з термінополя, відбувається детермінологічна метафоризація, яка супроводжує набування терміном нового статусу та нового значення *'прозора канцелярська папка'.*

Наступний етап детермінологізації має на меті оформлення терміна як слова загальнолітературної мови і його фіксацію в словниках. Наукове, специфічне значення терміна зведено до мінімуму, однак він може функціювати як основа подальшої семантичної деривації вже в загальнолітературній мові. Безперечно, найвищого ступеня семантичної детермінологізації термін досягає, потрапляючи до поетичного тексту: *Файли моєї пам'яті хочуть струснути всі ці кошмари (* Костенко 2010, 56*).*

Висновки. Процеси термінологізції та детермінологізації свідчать про постійну мовну динаміку, взаємопроникність термінологічної і нетерміно-

логічної лексики. Термінологізація загальновживаних лексем є одним із джерел поповнення української комп'ютерної термінології. Детермінологізація комп'ютерних терміноодиниць свідчить про інтелектуалізацію і технократизацію сучасного суспільства. Термінологізація і детермінологізація базуються на подібних семантичних процесах – метафоризації, метонімізації та спеціалізації.

Васковець, Л. (2013). *Термінологізація та детермінологізація в казначейській терміносистемі.* Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія Проблеми української термінології. 765. С. 87–90.

Городиловська, Г. (2011). *Стилістичне використання хімічної термінології в художньому тексті*. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія Проблеми української термінології. 709. С. 64–68.

ІТ-словник з інформатики. Електронний ресурс: http://xn--r1a3b.xn--b1amgblet.xn--j1amh/index.php [Дата останнього доступу 31.08.2019].

Костенко, Л. (2010). *Записки українського самашедшого*. А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА. Київ.

Кримець, О. (2015). *Метафора й метонімія як чинники творення й розвитку української технічної термінології*. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія Проблеми української термінології. 675. С. 23–27.

Кримець, О. (2015). *Термінологізація та детермінологізація як результат взаємовпливу мовної та наукової картин світу.* Електронний ресурс: http://tc.terminology.lp.edu.ua/TK_Wisnyk817/TK_wisnyk817_1_krymec'.htm [Дата останнього доступу: 31.08.2019]

Лакофф, Дж. (1990). *Метафоры, которыми мы живем*. У кн.: *Теория метафоры*. Прогресс. Москва. С. 387–415.

Мазурик, Д. (2002*). Інноваційні процеси в лексиці сучасної української літературної мови (90-ті роки XX ст.)*. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. Львівський національний університет імені І. Франка. Львів.

Ментинська, І., Наконечна Г. (2019). *Ретермінологізація як спосіб укомплектування терміносистем (на матеріалі української комп'ютерної термінології)*. Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія Філологічні науки. 1 (17). С. 273–279.

Наконечна, Г. (2018). *Термінологізація і детермінологізація: ступінь опрацювання й вектори розвитку.* У кн.: *Теорія терміна: конкретизація лексико-семантичних парадигм*. Національний університет "Львівська політехніка". Львів. С. 11–37.

Петрова, Т. (2017). *Шляхи формування сучасної української фітомеліоративної термінології: термінологізування загальновживаної лексики й ретермінологізування лексики інших наук*. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія Проблеми української термінології. 869. С. 77–82.

Півняк, Г. та ін. (2010). *Тлумачний словник з інформатики*. Національний гірничий університет. Дніпропетровськ.

Савенко, Ю., Довгань П., Ткаченко В. (2012). *Короткий англо-український тлумачний словник з комп'ютерної техніки*. Сумський національний аграрний університет. Суми.

Словник української мови. (2012). Відповідальний редактор Жайворонок В.В. ВЦ "Просвіта". Київ.

Словник української мови: в 11 т. (1970 – 1980). Укладений колективом працівників Інституту мовознавства АН УРСР під керівництвом академіка Івана Білодіда Т.5. Наукова думка. Київ.

Соколовская, Ж. (1990). *Проблемы системного описания лексической семантики*. Наукова думка. Київ.

Томіленко, Л. (2015). *Термінологічна лексика в сучасній тлумачній лексикографії української літературної мови*. Фоліант. Івано-Франківськ.